

Zorgen voor Zorg

Handelingsplannen onder de loep

Een praktijk gericht onderzoek naar de aansluiting van het handelen van docenten op de behoeften van zorgleerlingen.

Lisa Arts, Janneke Beerman, Susan Callaars en Marieke Paalman

Centrum voor Onderwijs en Leren, Universiteit Utrecht, 2012

Onder begeleiding van J.M. Praamsma

Inleiding

In dit artikel wordt ingegaan op de spanning die bestaat tussen de zorgplicht, ofwel de zorg die scholen aan zorgleerlingen zouden moeten geven en de zorg die de zorgleerlingen in de praktijk krijgen. Er blijken factoren aanwezig te zijn die ervoor zorgen dat theorie of beleid niet aansluit bij de praktijk. In de praktijk van het onderwijs komt deze zorgtaak op de schouders van docenten te liggen. Docenten ervaren, volgens zorgcoördinatoren, onder andere tijdgebrek, (gevoelens van) incompetentie voor hun takenpakket en weerstand tegen de 'opvoedende' rol. Wij hebben onderzocht wat vakdocenten nodig hebben om zorgleerlingen beter te helpen in de lespraktijk. In dit onderzoek ligt de focus op de communicatie met en begeleiding van docenten.

Leeswijzer

We zullen allereerst de relevantie van het onderzoek aantonen en vervolgens de hoofd- en deelvragen van ons onderzoek noemen. Daarna tonen we de resultaten uit het literatuuronderzoek, waarna wordt overgegaan tot het uitleggen van de onderzoeksmethodemethode. We zullen afsluiten met de resultaten van interviews die wij met vakdocenten gehouden hebben.

Context: capabele docenten

Er wordt in dit onderzoek gekeken naar de aansluiting van het handelen van docenten op de behoeften die zogenoemde 'zorgleerlingen' hebben. De noodzaak om capabele docenten voor de klas te hebben wordt steeds groter, gelet op de aanpassingen die de wet op Passend onderwijs met zich mee brengt.

Wet op Passend Onderwijs

Kabinet Rutte, gevallen op 23 april jl., heeft een wetsvoorstel ingediend voor Passend Onderwijs. Hoewel de plannen vanwege de val van het kabinet nog gewijzigd worden, blijven een aantal zaken waarschijnlijk overeind. De kosten voor extra ondersteuning van zorgleerlingen zijn immers fors gestegen en Passend onderwijs zou een antwoord moeten zijn. In ieder geval blijven de scholen blijven de taak houden om ook voor zogenaamde 'zorgleerlingen' passend onderwijs aan te bieden, evenals in het wetsvoorstel van Kabinet Rutte. De zogenaamde 'rugzakjes' voor zorgleerlingen verdwijnen; er wordt dus geen geld meer gegeven op grond van een medisch label, maar op de

grond van de onderwijsbehoefte van een leerling. Een consequentie van deze wijziging is dat er leerlingen van het speciaal onderwijs door gaan stromen naar het reguliere onderwijs; alle scholen moeten immers passend onderwijs kunnen bieden. Een gevolg daarvan zou kunnen zijn dat er per klas méér leerlingen komen die specifieke zorg/aandacht nodig hebben en dat er daardoor een grotere druk op de capaciteiten en competenties van docenten komt te liggen.

Handelingsplan en zorgleerlingen

Scholen zijn verplicht voor zorgleerlingen een handelingsplan te hebben. In het handelingsplan wordt de zorgvraag van de leerling in kaart gebracht en staan alle afspraken die gemaakt zijn (tussen zorgteam, zorgleerling en docenten) om de leerling zo goed mogelijk te kunnen helpen. Uit dit onderzoek blijkt dat handelingsplannen niet op elke school een gelijke vorm en structuur kent. Daarom verstaan wij in dit onderzoek onder handelingsplannen niet alleen de plannen specifiek, maar álle communicatie rondom het handelingsplan van een zorgleerling.

Zorgleerlingen worden algemeen gezien als leerlingen met een LGF, een leerling-gebonden financiering. In dit onderzoek vragen we docenten vooral naar de omgang met leerlingen met een psychiatrische aandoening. Uit onderzoek (o.a. Onderwijsadviesraad¹) blijkt namelijk dat docenten met leerlingen met psychiatrisch gerelateerde beperkingen, meestal de door DSM IV-geclassificeerde stoornissen zoals autisme of ADHD, de meeste moeite hebben.

Docenten worden beschouwd als de spil waar Passend Onderwijs om draait. Van leraren wordt verwacht dat zij zich gaan professionaliseren, zodanig, dat zij in staat zijn ook de leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften te kunnen doceren.

Binnen het wetsvoorstel heeft de Overheid een budget opgenomen waarvan trainingen en workshops voor leraren worden georganiseerd.² Maar wat hebben de docenten eigenlijk nodig om zich capabel te voelen en te zijn?

¹ Onderwijsraad, *De school en leerlingen met gedragsproblemen*. Uitgave van de Onderwijsraad, Den Haag 2010

² Passend Onderwijs, www.passendonderwijs.nl, 12 juni 2012.

Onderzoeksvraag

De hoofdvraag van ons onderzoek is:

Welke voorzieningen zijn er volgens docenten nodig om het werken met handelingsplannen voor zorgleerlingen zo goed mogelijk te laten verlopen?

Onder voorzieningen verstaan wij in dit onderzoek twee zaken: de voorzieningen ten behoeve van *communicatieprocessen* rond een zorgleerling en de *begeleiding* van docenten (vanuit bijvoorbeeld het zorgteam). In onderstaande tekst zullen we 'voorzieningen ten behoeve van de communicatieprocessen' steeds vereenvoudigen tot 'communicatie'. Omdat we ons focussen op deze twee deelgebieden (communicatie en begeleiding) sluiten onze deelvragen hierop aan:

- 1. Hoe ziet de communicatie over de zorgleerlingen er in de huidige situatie uit?*
- 2. Hoe ziet de communicatie over de zorgleerlingen er in de ideale situatie uit?*
- 3. Hoe is de begeleiding van de docent in de omgang met zorgleerlingen op dit moment?*
- 4. Hoe is de begeleiding van de docent in de omgang met zorgleerlingen idealiter?*

Onze verwachting is dat wij, door het onderzoeken van communicatiestromen op scholen en het achterhalen van de behoefte van docenten aan begeleiding, een aantal punten kunnen aanwijzen die er nu voor zorgen dat docenten zorgleerlingen niet optimaal begeleiden. Doel van het onderzoek is deze punten te destilleren en vervolgens om te zetten in aanbevelingen, zodat er op dat gebied een verbeterslag gemaakt kan worden. Op een hoger niveau moet dit onderzoek bijdragen aan het inzichtelijk maken van de spanning tussen de zorgplicht van scholen enerzijds, en de praktische uitvoering van dit zorgbeleid anderzijds.

Theoretisch kader

Voor we aan docenten vragen hoe zij bovenstaande vragen zouden beantwoorden, hebben we gekeken wat de literatuur erover zegt. Hieronder volgen de resultaten van dit literatuuronderzoek.

Uit een praktijk gericht onderzoek, voltooid door studenten van de lerarenopleiding aan de Universiteit Utrecht, blijkt dat de zorgstructuur op scholen op papier goed geregeld is en dat er ook

zeker voordelen zitten aan de integratie van leerlingen met specifieke (zorg-)behoeften in het reguliere onderwijs.³ Genoemd worden onder ander hogere eigenwaarde van de leerling, betere sociale ontwikkeling, meer vrijheid in schoolkeuze (voor ouders), kleinere woon-school-afstand. Er wordt echter ook een belangrijk nadeel genoemd, namelijk de druk die het voortdurende differentiëren geeft op docenten. Differentiëren wordt door de komst van meer zorgleerlingen per klas, of door de komst van zorgleerlingen met heel specifieke aandoeningen en behoeften, steeds ingewikkelder. Zeker omdat docenten naast goed klassikaal lesgeven, ook goede leerprestaties willen voor elke individuele leerling.

Een enquête onder leraren in het voortgezet onderwijs over Passend onderwijs bleek dat het draagvlak voor Passend onderwijs gering is: *'op scholen voor voortgezet onderwijs is men meer dan op andere schoolsoorten van mening dat het geen goed idee is om meer zorgleerlingen in het regulier onderwijs op te vangen'*.⁴ In het dossier 'Passend Onderwijs' op Leraar24 geven leraren aan dat zij zich niet bij machte voelen om de zorgleerlingen te begeleiden, terwijl dit vanuit de overheid en ook vanuit ouders wordt gevraagd.⁵

In het advies van de Onderwijsraad (*De school en leerlingen met gedragsproblemen, 2010*) over Passend onderwijs wordt ingegaan op het belang van goed georganiseerde en uitgevoerde leerlingenbegeleiding. Een grote verscheidenheid aan leerlingen maakt het immers lastiger om tegemoet te komen aan alle verschillende onderwijsbehoeftes van de leerlingen. *"Een vaste begeleider of mentor speelt een belangrijke rol in het realiseren van deze begeleiding. [...] De begeleider stelt zo nodig een handelingsplan op en communiceert hierover met collega's en ouders/verzorgers. Ook legt hij gegevens van leerlingen vast en zorgt ervoor dat gegevens tussen collega's worden uitgewisseld. Het bieden van een goede leerlingenbegeleiding dient te zijn opgenomen in het beleid en de organisatie van de school. Dit kan in de praktijk verschillende dingen inhouden; bijvoorbeeld de aanwezigheid van een zorg coördinator en zorgteam."* De schoolleiding moet een dergelijke structuur mogelijk maken. Dit kan alleen als de schoolleiding ook een eigen visie heeft op het onderwerp en deze uitdraagt.

In de praktijk bestaat er (op papier) op de meeste scholen een structuur die de zorgketen beschrijft. Docenten krijgen handelingsplannen vaak aangereikt door ambulant hulpverleners of de zorg

³ Manon Moors, Miranda Burgers en Arjan Cammelbeeck, *Last van de Rugzak?* Utrecht, 2011.

⁴ Ledoux, Smeets & Van Rens, 2010 in: Walraven et al, 2011.

⁵ Leraar24, dossier Passend Onderwijs, <http://www.leraar24.nl/dossier/2859>, 12 juni 2012.

coördinatoren binnen de school. Het knelt in de uitvoering. Docenten dienen de handelingsplannen vervolgens in hun eigen werkprogramma in te passen⁶. De vraag is of zij weten hoe en dus of het hen lukt om dit te doen.

Een in het advies aangehaald onderzoek van Smeets e.a. (2007) geeft weinig aanleiding positief te zijn oordelen over het antwoord op die vraag. De onderzoekers concluderen, onder andere, dat leerlingenzorg verbeterd zou worden indien scholen meer investeren in de competenties van leraren.⁷

Het handelingsplan is het meest voorkomende instrument om zorgleerlingen te beschrijven en planmatig werken van docenten te bevorderen. Het is zelfs verplicht om te werken met handelingsplannen, dat wil zeggen als leerlingen geïndiceerd zijn als 'rugzakleerling' in het reguliere onderwijs. Maar de inspectie is kritisch over het gebruik van handelingsplannen. Volgens onderzoek van de Inspectie van Onderwijs (2009) zit er veel verschil in kwaliteit per school en docent. Ook Smeets (2007) stelt dat de werking onvoldoende is. Hij interviewde directieleden van basisscholen. Deze stelden dat docenten onvoldoende de handelingsplannen in hun dagelijkse lespraktijk geïntegreerd krijgen. Dit zou samenhangen met het feit dat er meer leerlingen met een handelingsplan in de klas zitten, dan een docent aankan.⁸ We hebben uit literatuur niet kunnen achterhalen of deze conclusie voor het voortgezet onderwijs heel anders is.

Hoe wel? Er zijn docenten die een werkwijze hebben waarin Passend onderwijs effectief plaatsvindt. Hoe doen zij het? Oberon deed onderzoek onder 17 docenten die veel kennis en ervaring hebben met Passend onderwijs. Wat hebben deze docenten nodig? Op schoolniveau noemden zij een visie op Passend onderwijs noodzakelijk. De schoolleiding moet positief staan ten aanzien van Passend onderwijs en randvoorwaarden faciliteren. Als voorwaarden werden genoemd een goede zorgstructuur, schoolbrede afspraken en regels en voldoende handen in de klas. Ook samenwerking tussen docenten onderling en met de schoolleiding is nodig. Overleg tussen docenten kost veel tijd, maar het bespreken van problemen en de aanpak ervan en ook het

⁶ Wim Meijer, *Passend Onderwijs vraagt om ideale leraren en ideale hulpverleners*. In: Kind en Adolescent Praktijk, vol. 8 nr 4. pp 178 (2009).

⁷ Onderwijsraad, *De school en leerlingen met gedragsproblemen*. Uitgave van de Onderwijsraad, Den Haag 2010, pp 50-51.

⁸ Onderwijsraad, p. 55.

uitwisselen van kennis en expertise wordt als zeer positief ervaren.⁹

De Onderwijsraad geeft in haar advies over Passend onderwijs nog een criterium dat mogelijk bijdraagt aan een goed werkend zorgsysteem in scholen. Het betreft ondersteuning aan docenten via bij- en nascholing.¹⁰ Deze deskundigheidsbevordering dient volgens het onderzoek van Oberon op maat en vraaggestuurd te zijn. Ook moet deze goed aansluiten bij de praktijk. Bijvoorbeeld niet de vraag beantwoorden: “Wat is ADHD?”, maar: “Hoe kan ik het beste omgaan met een leerling met ADHD?”.

Uit de literatuur blijkt dus dat de invoering van Passend onderwijs op scholen de druk op docenten kan verhogen. Zij hebben nu al te maken met enkele ‘zorgleerlingen’ in de klas en zijn of voelen zich niet allemaal even competent om hen passend onderwijs te bieden. Met mogelijk meer zorgleerlingen per klas, is het de vraag hoe dat uitpakt. Wat kan helpen is een schoolleiding met een duidelijke visie op het zorgbeleid. Daarnaast wordt een goede zorgstructuur als voorwaarde genoemd. Maar dat blijkt nog niet voldoende. Het is nodig dat docenten zich competent (gaan) voelen in de omgang met zorgleerlingen. Docenten tijd en ruimte nodig voor overleg en zullen, niet in alle gevallen, kennis moeten opdoen over de omgang met specifieke leerlingen.

⁹ Walraven et al, *Passend onderwijs aan leerlingen met gedragsproblemen. Ervaren docenten uit het voortgezet onderwijs aan het woord*. Oberon, Utrecht 2011 p. 7.

¹⁰ Onderwijsraad p. 8.

Methode

Dit kwalitatief onderzoek is uitgevoerd op drie verschillende scholen. Door informatie te verkrijgen vanuit verschillende werkplekken kunnen we onze resultaten breder ondersteunen. Om een helder beeld te krijgen van de zorgstructuur op die scholen hebben we, een aantal keren, gesproken met de zorgcoördinatoren van betreffende scholen. Die verschillende zorgstructuren hebben we naast elkaar gelegd; niet om deze te willen vergelijken, maar juist om de verscheidenheid er in aan te geven.

Ons onderzoek speelt in op ervaringen van docenten uit de lespraktijk. Zij kunnen ons inzicht geven in hoe de op papier opgezette structuur in de praktijk ervaren wordt. Daarom vormen vakdocenten onze belangrijkste onderzoeksgroep. In een aantal gevallen heeft de zorgcoördinator ons van namen van te benaderen docenten voorzien. Richtlijn hierbij was dat we docenten wilden benaderen die, vanuit het oogpunt van de zorgcoördinator, op een verschillende manier bezig zijn met zorgleerlingen in hun klassen.

In totaal hebben we twaalf open interviews met vakdocenten op drie verschillende scholen afgenomen. Onze respondenten variëren sterk in leeftijd en in hun jaren onderrichtservaring. Alle respondenten, met een enkele uitzondering, verzorgen een theoretisch vak.

Tijdens het afnemen van onze open interviews vormde een topiclist onze leidraad. Een open interview is bij uitstek de mogelijkheid om persoonlijke meningen en ervaringen in kaart te brengen. De structuur van een topiclist heeft ons een handvat geboden om er voor te zorgen dat we alle gewenste onderwerpen aan de kaak stelden (zie bijlage voor de topiclist).

Elk interview zijn we begonnen door aan te geven wat het doel van het onderzoek en het doel van het interview was. Vervolgens hebben we docenten ondervraagd op verschillende thema's, waarbij een focus lag op de ervaringen van docenten met 1. de begeleiding in hun omgang met zorgleerlingen en 2. met de communicatie rondom zorgleerlingen. Vragen die tijdens dit onderzoek naar voren kwamen waren bijvoorbeeld: *'Hoe ervaart u de communicatie omtrent een zorgleerling?' of 'Voelt u zichzelf competent genoeg om met de zorgleerling in de klas om te kunnen gaan?'* Hierbij hebben we steeds gevraagd naar de huidige situatie en ideale situatie.

Elk interview is opgenomen met een digitale *voicerecorder* en duurde gemiddeld ruim een half uur. De opname heeft ons in staat gesteld de interviews duidelijk te analyseren. Elk interview is uitgewerkt in een woordelijke transcriptie. Deze transcripties zijn geanalyseerd door de stukken die pasten bij onze kernthema's te markeren. De stukken tekst zijn gecategoriseerd door ze bij elkaar te plaatsen. Uiteindelijk hebben deze categorieën de basis gevormd voor het opstellen van onze belangrijkste conclusies.

Resultaten

Resultaten analyse zorgstructuur

Om de context te schetsen, waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden, beschrijven we hieronder de drie scholen, met elk zijn eigen zorgstructuur- en beleid.

School X

Bij school X wordt de eerstelijnszorg voor leerlingen geboden door de mentoren. De mentoren kunnen hulp inschakelen van de tweede interne lijn, waar bijvoorbeeld RT, steunlessen en krachttrainingen onder vallen. Op hoger niveau kan de zorgcoördinator worden ingeschakeld, die zich voornamelijk bezig houdt met het aanvragen van gelden voor geïndiceerde zorgleerlingen en contact houdt met de derde externe lijn, zoals de schoolarts, Bureau Jeugdzorg en de leerplicht. De leerlingbegeleiding is op deze school gericht op ondersteunen van elke leerling bij didactische, sociaal-emotionele en gedragsproblematiek. De mentor neemt, zoals hierboven genoemd, de meeste begeleiding op zich en houdt contact met de leerling, ouders en collega's die de betreffende leerling lesgeven. De mentor brengt de vakdocenten op de hoogte indien zich er problemen voordoen die ervoor zorgen dat de leerling speciale aandacht moet krijgen. Ook schrijft de mentor de handelingsplannen voor zijn of haar zorgleerlingen. De verantwoordelijkheid van de vakdocenten is het signaleren van problemen en het informeren van de mentor. De vakdocenten zitten in een team, een groep van 7 – 12 mensen. Dit docententeam komt regelmatig bij elkaar onder leiding van een teamleider. De begeleidingstaken van dit team liggen bij de didactische en sociaal-emotionele problematiek. Er worden regels en aanpakmethodes besproken, die worden gecommuniceerd naar alle docenten die een bepaalde groep lesgeven.

Op school X bestaat er de mogelijkheid om aan het begin van het jaar een informatiebijeenkomst te plannen, taak van de mentor, om de vakdocenten te informeren over een zorgleerling.

School Y

Op school Y ligt de eerste lijns zorg bij de mentor, de leerling kan bij deze persoon terecht en wanneer de mentor het probleem niet zelf kan oplossen, kan de leerling worden doorverwezen. De spil in de zorg van deze school ligt bij de zorgcoördinator, die de tweede lijns zorg vervult. De coördinator houdt contact met de mentor en alle andere mensen die zich bezighouden met de zorg binnen en buiten school. De derde lijns zorg is de externe zorg, zoals het Zorg Advies Team (ZAT). Het ZAT team bestaat uit externen zoals Bureau Jeugdzorg en Leerplicht, maar ook uit interne werknemers zoals bijvoorbeeld afdelingsleiders. Omdat een geïndiceerde leerling veel zorg vraagt worden er op deze school coaches ingezet, die de zorgleerling begeleidt. Vakdocenten hebben intern gesolliciteerd voor het invullen van deze taak. De coaches stellen de handelingsplannen op voor de zorgleerlingen, dit kan met ondersteuning van de zorgcoördinator en de ambulante begeleiders. De doelen worden aan het einde van het jaar geëvalueerd, maar de coaches dienen de coördinator elke maand op de hoogte te houden van de ontwikkelingen. Daarnaast wordt er regelmatig gecommuniceerd met de mentoren van de betreffende leerlingen. De coaches hebben vooral veel contact met de leerling, die zij eens per week treffen. Belangrijke besproken zaken worden direct teruggekoppeld aan de vakdocenten van betreffende leerling.

Een keer per jaar wordt er voor de vakdocenten een speciale zorgmiddag georganiseerd, waarbij de docenten worden geïnformeerd over de ontwikkelingen in de zorg. Daarnaast kan de docent begeleiding krijgen van een ambulante begeleider.

School Z

Op school Z is de mentor het aanspreekpunt voor begeleiding, maar heeft de afdelingsleider de eindverantwoordelijkheid en het overzicht van deze begeleiding. De vakdocent heeft, evenals de mentor, een duidelijke signaleringsfunctie. Er is een zorgteam, een advies- en begeleidend orgaan binnen de school, die ondersteuning biedt als er specifieke zorg nodig is.

De ambulante begeleider begeleidt de school en mentoren en observeert de leerling in een klassensituatie. De afdelingsleider stelt samen met de mentor een handelingsplan op, waarbij de ambulante begeleider voor advies kan worden ingezet. Voor de herfstvakantie dient dit handelingsplan af te zijn en getekend door alle betrokkenen. In een handelingsplan dienen de afspraken die gemaakt zijn met ouders, leerling, afdelingsleider, mentor en ambulante begeleider te

worden vastgelegd. Voor het maken van dit plan wordt een groot overleg gepland, met ouders, mentor, ambulant begeleider en eventueel de leerling. De mentor kan contact per mail opnemen met de ambulant begeleider, maar belangrijke informatie dient langs de afdelingsleider te gaan, aangezien deze het overzicht en de eindverantwoordelijkheid heeft. Aan het einde van het schooljaar wordt dit handelingsplan geëvalueerd. De vakdocenten kunnen het handelingsplan inzien via magister.

Resultaten interviews

In onze interviews met vakdocenten hebben we gevraagd hoe deze zorgstructuur daadwerkelijk in de praktijk ervaren wordt. Uit de analyse van onze interviews kunnen we de volgende resultaten halen en daarmee een antwoord op onze hoofd- en deelvragen geven.

1. Hoe ziet de communicatie omtrent de zorgleerlingen er in de huidige situatie uit?

Onder communicatie hebben we binnen dit onderzoek alle communicatie omtrent de zorgleerlingen verstaan. Daarbij valt te denken aan de handelingsplannen, maar ook alle andere manieren en momenten waarop er met docenten over zorgleerlingen gecommuniceerd wordt.

Mentor / coach - De mentor is op scholen X en Z de spil als het gaat om zorgleerlingen. Vanuit de mentor worden andere vakdocenten geïnformeerd. De mentor heeft contact met ouders, met de ambulant begeleiders en met de leerling. De mentor kent de zorgleerling het best en ziet hem het vaakst. Hij wordt dan ook beschouwd als degene die zorgleerlingen bij collega's in het vizier krijgt, die collega's aanspreekt en die vragen over een zorgleerling kan beantwoorden.

Op school Y vervult een zogenoemde zorgcoach deze rol als het om zorgleerlingen gaat. Dit heeft als voordeel dat mentoren minder met het onderwerp belast worden, maar ook dat de personen die deze specifieke zorgtaak vervullen hier ook bewust voor gekozen hebben. De coach heeft contact met het zorgteam, de ouders en de zorgleerling.

Handelingsplannen- Op alle scholen wordt gewerkt met handelingsplannen. Docenten op scholen X en Z hebben niet altijd inzage in het gehele handelingsplan, maar ontvangen wel de informatie die voor hen van belang is. Dit wordt als goed ervaren; docenten geven de indruk vooral niet meer te willen weten dan nodig, omdat ze al met veel andere zaken rekening moeten houden.

De inhoud van het handelingsplan wordt door de respondenten van school X en Z als duidelijk ervaren. In de meeste gevallen wordt er iets over de thuissituatie van de leerling gemeld en vervolgens iets over de stoornis. De stoornis staat zo niet op zichzelf, maar in een context, wat de respondenten prettig vinden. Een handelingsplan bevat zeer concrete punten waar een docent mee uit de voeten kan. Bijvoorbeeld: *'Help leerling X om zijn huiswerk te structureren'* of *'Benader leerling X positief'*. De inhoud van de informatie is op scholen X en Z vergelijkbaar.

Op school Y wordt ook gewerkt met handelingsplannen, maar geen van de respondenten krijgt deze in die hoedanigheid te zien. Docenten op deze school ontvangen een mail van de zorgcoach met daarin informatie over de zorgleerling. Deze informatie komt overeen met de informatie uit een handelingsplan, maar mist vaak de concrete acties die een docent voor de zorgleerling kan doen. *'Ik weet dan wie de coach is, maar ik ervaar de mail bijna los van het lesgeven omdat ik als docent geen tips van hen krijg.'* Er zijn ook respondenten van school Y die aangeven wel voldoende informatie te krijgen om te weten wat ze concreet met de leerling kunnen doen.

Mail, magister of mondeling? - Vakdocenten krijgen op school X en Z het handelingsplan in de meeste gevallen per mail, in ieder geval bij aanvang van het schooljaar. Zij krijgen deze van de zorgcoördinator op school of, in de meeste gevallen, van de mentoren. Op school Y krijgen vakdocenten ook een mail, maar dan zoals beschreven van de zorgcoach. Het handelingsplan als zodanig wordt hier niet als format meegestuurd.

Op alle scholen wordt gebruik gemaakt van Magister. Via dit digitale dossier worden docenten onder andere op de hoogte gebracht van zorgleerlingen in hun klassen. Op school Z staat het handelingsplan en dus invulling van het 'rugzakje' van zorgleerlingen hier ook vermeld. Op school X en Y staat het handelingsplan niet in Magister, wel is er de mogelijkheid via het logboek van Magister met de vakdocenten en begeleiders te communiceren. In dit logboek worden belangrijke zaken omtrent voortgang en situatie van leerling besproken, echter is dit onderdeel niet specifiek gericht op de zorg. Op school Y is middels een vinkje aangegeven of de leerling een LGF ontvangt.

In Magister is in principe alle informatie up to date, dus ook als er tussentijds wijzigingen zijn in het handelingsplan verschijnen deze in Magister. Docenten kunnen voor ontwikkelingen het handelingsplan (school Z) of het logboek in Magister (school X en Y) raadplegen. Docenten moeten deze informatiestroom zelf bijhouden. Zij krijgen bijvoorbeeld geen mail om hen te herinneren aan het feit dat er een wijziging in het handelingsplan is doorgevoerd. Er kan dus door de verzender niet gecontroleerd worden of men van de wijziging op de hoogte is. Van een nieuw logboekitem (school

Y) krijgen docenten wel een melding, maar omdat deze meldingen niet zorgspecifiek zijn is niet zeker dat docenten deze meldingen zorgvuldig lezen.

Zorgleerlingen komen ook vaak bij rapportvergaderingen ter sprake. Zo komt een van de respondenten erachter dat niet alle collega's genoeg weten van een zorgleerling. Quote van deze respondent: *"Dan zegt iemand over een leerling: 'hij wil maar niet', maar dat is dan juist zijn stoornis. Wij vakdocenten zijn dus zeker niet allemaal even goed op de hoogte"*. Bovendien, stelt een andere respondent, worden zorgleerlingen met goede cijfers eigenlijk altijd overgeslagen. Terwijl ook bij hen eraan herinnerd kan worden dat zij een zorgleerling zijn. Rapportvergaderingen worden niet gezien als het beste moment voor het bespreken van zorgleerlingen, want zo zegt een respondent: *"Het gaat in de praktijk veel gehaaster dan zou moeten."* Daarnaast wordt het bespreken van een zorgleerling tijdens een rapportvergadering soms als tijdverspilling ervaren, vooral als de helft van de aanwezige docenten de zorgleerling niet in de klas heeft.

Om in groepsverband informatie te verspreiden over een zorgleerling wordt de voorkeur gegeven aan e-mail. Gemakkelijk hieraan is dat alleen de docenten worden aangeschreven die ook daadwerkelijk met de leerling te maken hebben. Mail wordt als een goed middel ervaren om snel, ad hoc zaken op te lossen. De genoemde nadelen zijn reeds vermeld.

Het kost tijd om een overleg, zeker met meerdere mensen, in te plannen. De ervaring is dat tegen de tijd dat het overleg plaatsvindt het probleem al via mail opgelost is. Toch wordt het mondeling overdragen van informatie als positief gezien, omdat het soms nauw komt hoe iets wordt geïnterpreteerd. Bovendien kunnen onduidelijkheden direct nader worden toegelicht. Een overlegmoment is bovendien een moment waarop ervaringen (en expertise) kunnen worden uitgewisseld. Op school Y is er geen overleg met alle vakdocenten en de zorgcoach, terwijl dit wel nuttig wordt geacht: *"Het plannen van zo'n overleg laat ik aan de coach, maar het kan effectief zijn om met zoveel mogelijk mensen tegelijkertijd om de tafel te zitten."*

Terugkoppeling en frequentie contact – In de zorgstructuur van school X is opgenomen dat de mentor in principe elke zes tot acht weken contact opneemt met de vakdocenten van de zorgleerling. In de praktijk vindt dit niet altijd plaats als er geen veranderingen zijn. De docenten noemen dat ze het in principe wel prettig zouden vinden om op de hoogte te blijven, ook zonder grote verandering. Hoe vaak en met wie er over een zorgleerling gecommuniceerd wordt is nu dus afhankelijk van hoe het met de leerling gaat. Contact is incidenteel: docenten worden op de hoogte

gesteld als er echt iets aan de hand is. Ook vanuit de ervaringen van onze respondenten op school Y blijkt dat er behoefte is aan meer terugkoppeling vanuit de coach naar de vakdocent. Niet alleen spreekt een aantal docenten die wens uit omdat zij graag vaker contact met de coach willen, maar ook om vanuit een uitwisseling met andere docenten hun eigen functioneren te kunnen verbeteren. Zo noemde een respondent: *'Maar de frequentie van het contact met hem mag wat mij betreft veel hoger. En wat ik dan graag zou willen zien is dat de coach regelmatig bij mij als vakdocent komt informeren hoe het gaat en tegen welke problemen ik aan loop. De coach is er voor om de problemen te signaleren en daarover met de zorgleerling te praten om daar verbetering in aan te brengen. Dat gebeurt te weinig vind ik.'*

Functioneren mentor en coach - Hoe een zorgleerling wordt geholpen met zijn zorgvragen is voor een deel afhankelijk van de vaardigheden en motivatie van de vakdocent. Diezelfde afhankelijkheid is ook op te merken als het gaat om de mentor of de coach van de zorgleerling. Niet alle mentoren en coaches nemen even vaak en op dezelfde manier contact op met de vakdocenten.

Er zijn mentoren die hun mentortak niet vrijwillig op zich hebben genomen. Dat komt de informatie-overdracht van zorgleerlingen naar vakdocenten toe niet ten goede. Een respondent van school X die tevens ook mentor is, zegt dat hij zich niet voldoende capabel voelt om zijn zorgleerlingen te helpen en vindt het moeilijk om handelingsplannen te schrijven. Een gevolg hiervan is dat deze plannen vaak blijven liggen en de communicatie naar andere vakdocenten stagneert. Er worden dus verschillen ervaren in het functioneren van de mentoren en coaches. Zo geeft een van de respondenten aan dat de informatie die ze over zorgleerlingen krijgt per coach verschilt. De frequentie en inhoud van de communicatie omtrent een zorgleerling is dan afhankelijk van de competentie en motivatie van de mentor of coach.

In een aantal interviews wordt bovendien gesproken over terugkoppeling van ervaringen van vakdocenten naar mentor/coach. Op school X vraagt de mentor per mail expliciet aan vakdocenten om terugkoppeling. Hoe gaat het met de leerling in de klas? En hoe werkten de (concrete) punten uit het handelingsplan? Ook op de andere scholen wordt aan docenten gevraagd om een reactie te geven op de mail vanaf mentor/coach. Op school Z gebeurt die terugkoppeling vooral op mondelinge basis. Er is echter geen controlemiddel voor de respons van docenten.

2. Hoe ziet de communicatie omtrent de zorgleerlingen er in de ideale situatie uit?

In de vorige deelvraag hebben we gekeken naar wat de ervaringen van docenten in de huidige zorgstructuur zijn. Welke voorstellen doen docenten om de situatie te optimaliseren?

De communicatie omtrent een zorgleerling wordt op school X en Z als goed ervaren. Zij vinden de handelingsplannen helder en ook de inhoud van mails of overlegmomenten duidelijk. Een verandering die door alle respondenten wordt aangegeven om zo dichterbij een ideale situatie te komen, is dat docenten zich meer bewust zouden moeten zijn van het bestaan van zorgleerlingen in hun klas. Een groter bewustzijn over de zorgleerling en de daarbij horende handelingsplannen zou de omgang met deze leerling mogelijk vergemakkelijken. De indruk ontstaat ook dat zelfs welwillende docenten de handelingsplannen in de dagelijkse praktijk niet even goed toepassen, gewoon, omdat het lezen en het toepassen ervan maar een klein onderdeel vormen van alle andere taken die een docent heeft. Quote van een docent: *“In de hectiek van alle andere dingen, verdwijnt het in de massa. Dan vergeet je het.”* Vakdocenten zouden regelmatig herinnerd moeten en willen worden aan het feit dat zij leerlingen in de klas hebben met specifieke behoeftes. Onze respondenten noemden enkele suggesties hiervoor. Bijvoorbeeld dat de mentor/coach met regelmaat mails verstuurt met daarin informatie uit het handelingsplan en/of tips en informatie. Naast regelmatige update- en herinneringsmails wordt een automatische melding in Magister genoemd. Of briefjes op het prikbord in docentenkamer. In de zorgstructuur zijn verschillende follow up taken opgenomen, maar in de praktijk vinden deze niet altijd plaats.

Vanuit de ervaringen van de respondenten op school Y is af te leiden dat vakdocenten het jammer vinden geen inzicht te hebben in het handelingsplan van de leerling. Zij verwachten dat inzage in de handelingsplannen meer betrokkenheid van docenten bij de leerling kan creëren en bovendien inzicht in het proces en de gemaakte afspraken tussen betrokkenen.

Een aantal respondenten mist uitwisseling van informatie tussen vakdocenten en mentor/coach. Een mondeling overleg tussen vakdocenten en coach wordt door een van de respondenten als volgt ervaren: *“Als je bij elkaar zit, dan is dat natuurlijk het aller-makkelijkste, dan kun je gelijk vragen stellen. Als ik het zo voor me zie, dan denk ik: dat zou hartstikke goed zijn. Dat je een soort middag krijgt waar alle begeleiders zijn en de coach en dat je vragen kunt stellen. Bijvoorbeeld: als die leerling dit en dit doet, moet ik daar dan op ingaan? Wat moet ik dan doen? Moet ik dat toestaan? “*

Duidelijk wordt dat deze docenten behoefte hebben aan uitwisseling enerzijds om meer op de hoogte en betrokken te zijn, maar ook om hun eigen functioneren ten opzichte van de zorgleerling te spiegelen aan andere vakdocenten. *“Ik wil graag weten hoe anderen het ervaren. Ik wil succesverhalen horen van andere docenten. En te horen wat wel werkt en wat niet werkt. Heel simpel monkey see, monkey do.”*

3. Hoe is de begeleiding van de docent in de omgang met zorgleerlingen op dit moment?

Over het algemeen voelen de meer ervaren docenten zich competent genoeg om in te schatten wat een zorgleerling nodig heeft. *“Ik heb in grote lijnen een goed idee hierover hoe ik dergelijke leerlingen kan benaderen.”* Voor docenten die minder ervaring in het onderwijs hebben zou extra scholing en begeleiding een uitkomst zijn.

Een respondent op school Z noemt: *“Ik heb er wel behoefte aan, want elke problematiek is anders en je zou er best wel meer tools voor willen hebben.”* Een andere respondent werkzaam op school X zegt: *“Er zijn niet zoveel zorgleerlingen op onze school. Maar er komt per zorgleerling wel heel wat op je af.”* Vanuit school Y noemt een docent: *“Ik wil meer begeleid worden. Aan het reguliere onderwijs heb ik al mijn handen vol”.*

Op school X wordt een paar keer per jaar een informatieavond voor vakdocenten georganiseerd door de mentor. Hierin worden vakdocenten geïnformeerd over zorgleerlingen en de specifieke zaken die deze leerlingen van jou, als vakdocent, nodig hebben. Soms wordt de ambulante begeleider van de school uitgenodigd, voor tips aan vakdocenten. Deze informatieavonden zijn echter niet verplicht en zodoende worden ze ook niet bezocht door alle vakdocenten.

Op de andere scholen wordt, zij het in minder gestructureerde mate, ook scholing aangeboden. Een eerder geplande workshop op school Y in het kader van zorgleerlingen werd als een mooi initiatief wat vaker plaats zou moeten vinden ervaren.

4. Hoe is de begeleiding van de docent in de omgang met zorgleerlingen idealiter?

Er bestaat bij (bijna) alle respondenten een behoefte aan themamiddagen, workshops of andere verdieping, om meer kennis op te doen over verschillende stoornissen, maar vooral om beter te leren omgaan met leerlingen met deze specifieke stoornissen. Een respondent denkt dat vooral beginnende docenten gebaat zijn bij extra ondersteuning, vanwege het gebrek aan kennis én

ervaring. Dit kan ook door vaker contact te hebben met de ambulante begeleider.

Workshops en dergelijke zouden twee keer per jaar georganiseerd moeten worden, bijvoorbeeld aan het begin van het jaar en rond de kerst nog een keer, aldus een respondent (school X). Wel is het zo dat het de vraag is of iets dergelijks organisatorisch haalbaar is.

Een informatiemiddag zou er op de volgende manier moeten uit zien: *“Ik zou willen dat de focus ligt op de praktijk, want vaak is het iets kleins waardoor de leerling beter functioneert. Ik vind niet dat het werkt, zo’n middag met casussen waarbij je dan readers meekrijgt waar je vervolgens nooit meer in kijkt”*.

Informatie zou zodoende vooral heel praktisch van aard moeten zijn, echt gericht op de situatie in de klas. Het is niet nodig om alles te weten van autisme, maar wel om handvatten te krijgen hoe met een autistische leerling in de klas om te gaan. Een docent van school Y noemt zelfs deze informatiebijeenkomsten te willen richten op de zorgleerlingen die op dat moment op school onderwijs krijgen.

Daarnaast bestaat er ook behoefte om ervaringen te kunnen uitwisselen met andere vakdocenten. Wel wordt opgemerkt dat dit proces snel stopt als er geen expertise om de hoek komt kijken. Die expertise moet komen vanuit het zorgteam, de mentor of de coach.

Het volgende citaat van een docent op school Y vat de algemene ervaring goed samen:

“Haal zo’n leerling er maar eens bij. Laat die maar vertellen wat hij wel en niet nodig heeft. Dan kun je het ook toetsen aan de praktijk, van de les. De docenten zien die leerling het vaakst. Dan kun je afspraken maken die aan concrete situaties zijn afgeleid. Ik (als docent) constateer dit probleem....het moet allemaal concreet zijn. Ik zie dit dat jij dit doet, wat kunnen we daar aan doen? Welke afspraken kunnen we maken? Ik zou wel wat meer betrokken willen zijn bij het maken van die afspraken en graag zien dat die afgeleid zijn van de problemen in de klas. Hoe kijken andere docenten er tegen aan, die ook les geven aan hem of haar? In rapportvergaderingen, hoor je dezelfde verhalen. Ik wil dat je gezamenlijk een plan van aanpak maakt. En dat de zorgcoach expertise biedt. “

Conclusie en aanbevelingen

In onderstaand gedeelte zullen we onze conclusies uit de resultaten noemen. Daarmee geven we een antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek:

Welke voorzieningen zijn er volgens docenten nodig om het werken met handelingsplannen voor zorgleerlingen zo goed mogelijk te laten verlopen?

Daarnaast zullen we in gaan op onze vier deelvragen:

- 1. Hoe ziet de communicatie over de zorgleerlingen er in de huidige situatie uit?*
- 2. Hoe ziet de communicatie over de zorgleerlingen er in de ideale situatie uit?*
- 3. Hoe is de begeleiding van de docent in de omgang met zorgleerlingen op dit moment?*
- 4. Hoe is de begeleiding van de docent in de omgang met zorgleerlingen idealiter?*

Communicatie

1. *Handelingsplannen* worden in de huidige situatie goed beoordeeld. Op deze plannen staat niet te veel informatie en de informatie die wordt geboden is concreet genoeg om mee te werken. Het wordt als prettig ervaren om niet téveel te weten (op scholen Z en X). Idealiter kunnen docenten in het handelingsplan informatie vinden over: achtergrond van de leerling, de gestelde diagnose en welke concrete acties kunnen docenten nemen om de leerprestaties van de leerling zo optimaal mogelijk te laten zijn. Docenten geven aan vooral baat te hebben bij de concrete acties die zij als docent binnen hun onderwijs kunnen ondernemen.

2. Het probleem met *communicatie* is dat mensen verschillen in hun functioneren en motivaties. Mail wordt door veel respondenten in theorie als het meest effectieve communicatiemiddel gezien. Maar in de praktijk kun je vraagtekens zetten bij de effectiviteit van dit medium, omdat niet iedereen die de mail ontvangt er ook daadwerkelijk iets mee doet. Hetzelfde geldt voor Magister. Ook dat medium zien een heel aantal respondenten als ideaal communicatiemiddel. Dit kan het in potentie ook zijn, maar het mist een component van controle. Omdat dus zowel mail als Magister afhankelijk zijn van de gebruiker, blijkt persoonlijke communicatie het effectiefst. In ieder geval

effectief wat betreft de zekerheid dat de boodschap aankomt en er daadwerkelijk noodzaak is voor directe uitwisseling. Echter is mondelinge communicatie ook als het meest tijdrovend ervaren.

Begeleiding

3. Hoe er uiteindelijk daadwerkelijk zorg aan een zorgleerling geboden wordt is afhankelijk van de houding en motivatie van individuele docenten. Docenten die niet veel affiniteit hebben met leerlingen met extra zorgbehoeften kunnen nu moeilijk gedwongen worden om zich bij te scholen. Het ontbreekt aan controle, dat is de vrijheid van docenten. Overigens geldt dit ook voor degene die verantwoordelijk zijn voor het zorgbeleid, bijvoorbeeld mentoren/coach.

4. Wat betreft bewustwording van docenten over de zorgleerlingen in de klas heeft het voortgezet onderwijs, ook vergeleken met het basisonderwijs, nog een inhaalslag te maken. Bewustwording kan ook vele manieren: meer aandacht voor zorgleerlingen in de docentenopleiding, meer (interne) communicatie over zorgleerlingen binnen scholen, herinneringsmailtjes, briefjes op prikborden in de docentenkamer, maar ook scholing kan bijdragen. Overleg over zorgleerlingen zou gestimuleerd moeten worden. Hiertoe behoort ook de terugkoppeling door docenten aan zorgcoördinator/coach/ambulant begeleider. Het effect van terugkoppeling is tweeledig: docenten worden herinnerd aan welke leerlingen in hun klassen zorgleerlingen zijn én docenten worden gedwongen om hun gedrag te signaleren en rapporteren.

5. Er is behoefte aan scholing of verdieping op een andere manier, liefst zoveel mogelijk gericht op de praktijk. Dat wil zeggen praktische tips over de omgang met zorgleerlingen. Het liefst een programma dat zodanig op maat is, dat de zorgleerlingen die op dat moment in school aanwezig zijn er direct baat bij hebben.

6. Van de schoolleiding wordt een duidelijke visie op zorgleerlingen verwacht én ruimte voor docenten voor bewustwording en kennisvergroting. Docenten die meer willen weten over de achtergronden van hun zorgleerlingen zouden hiervoor tijd en ruimte moeten krijgen. Begin met de docenten die hier zelf om vragen, de actieve docent, die gedreven genoeg is ook zorgleerlingen het beste onderwijs te willen geven. Docenten die weinig affiniteit hebben met zorgleerlingen hoeven niet als eerste op cursus te gaan, hoewel het wel aanbeveling verdient om ook hen, via interne

scholingsuurtjes, bewust te maken van het effect van Passend onderwijs en hun taak als docent hierin.

Samenvattend kan als antwoord op de hoofdvraag worden gegeven dat er een goede basis ligt aan voorzieningen. Docenten zijn algemeen gesproken tevreden met de bestaande voorzieningen wat betreft de communicatie. Wel is duidelijk geworden dat er moet worden gezocht naar een manier waarop deze communicatie *eenduidiger* is en *minder vrijblijvend* is. Dat komt neer op één manier waarop de communicatie verloopt, die voor alle docenten (binnen een school) geldt en die niet genegeerd kan worden.

Wat betreft de begeleiding hebben docenten in dit onderzoek aan gegeven dat zij behoefte hebben aan *meer tijd* en *meer investering in kennis*. Daarnaast moet gewerkt worden aan een *groter bewustzijn*.

Docenten hebben een *duidelijke structuur* nodig waarin helder is wie welke taken op zich neemt. De schoolleiding heeft hierin een belangrijke taak, zij moet *een visie* hebben. Een structuur, die ook in de praktijk wordt nageleefd, zal docenten het meest helpen om uiteindelijk effectief om te kunnen gaan met zorgleerlingen in hun lessen.

Discussie

De conclusies die we uit dit onderzoek hebben kunnen trekken zijn grond voor een aantal interessante kwesties die we hier graag willen noemen:

1. Ter discussie kan staan of docenten op hun eigen manier mogen blijven werken, of dat zij meer geacht worden binnen een bepaalde structuur te functioneren als het om zorgtaken gaat. Er is winst te behalen op het gebied van zorgbeleid van scholen als scholen zouden zorgen voor een gestroomlijnd proces, waarin het voor iedereen helder is wat zijn taken zijn en deze taken ook daadwerkelijk uitgevoerd zouden worden. In dit onderzoek komt aan de orde dat hiertoe minder vrijblijvendheid van docenten, mentoren en coaches kan worden verwacht. Hun functioneren zou meer aan banden moeten worden gelegd en er zouden manieren moeten worden bedacht om het functioneren van alle actoren binnen de zorg kan worden beoordeeld.

2. Ter discussie kan ook staan of Passend onderwijs de oplossing is voor zorgleerlingen. Docenten lijken over het algemeen best bereid om zorgleerlingen ter wille te zijn. Maar uit alle interviews komt ook naar voren dat het zeer de vraag is hoe reëel en werkelijk uitvoerbaar de wens is om als school zorg te kunnen bieden aan een zeer uiteenlopend spectrum van zorgleerlingen. Want indien er geen (of te weinig) extra tijd en ruimte komt en de klassen niet kleiner worden gemaakt, is het zeer de vraag hoeveel docenten erin zullen slagen deze taak te volbrengen.

Literatuur

- Meijer, W. *Passend Onderwijs vraagt om ideale leraren en ideale hulpverleners*. In: Kind en Adolescent Praktijk, vol. 8 nr 4. pp 178 (2009)
- Moors, M, Burgers, M en Cammelbeeck, A. *Last van de Rugzak?* Utrecht, 2011
- Onderwijsraad, *De school en leerlingen met gedragsproblemen*. Uitgave van de Onderwijsraad, Den Haag 2010
- Walraven et al, *Passend onderwijs aan leerlingen met gedragsproblemen. Ervaren docenten uit het voortgezet onderwijs aan het woord*. Oberon, Utrecht 2011

Websites

- Passend Onderwijs, www.passendonderwijs.nl, (12 juni 2012)
- Leraar24, dossier Passend Onderwijs, <http://www.leraar24.nl/dossier/2859> (12 juni 2012)

Bijlage: topiclist

Inleiding interview:

Waarom? In het kader van PGO onderzoek

Zorgleerlingen/rugzakleerlingen- zorgvragen en de praktijk in de klas / ervaring docent

I situatie schets – communicatievorm / communicatie frequentie / communicatielijnen

Bijv.: -Op welke manier wordt u op de hoogte gesteld van de vragen van zorgleerlingen in uw klas?

-Ik heb begrepen dat de huidige situatie is dat....

II ervaring docent

- inhoud
 - Hoe ervaart u de inhoud van deze communicatie?
 - Is het u helder wat u praktisch kunt doen om de zorgleerling te helpen?
 - Vind u de inhoud overzichtelijk?
 - Is de inhoud begrijpelijk?
 - Voelt u zichzelf competent om de zorgleerlingen te kunnen helpen?
 - Interne/externe begeleiding

III Ideale situatie : communicatie tussen ... en docent

- frequentie van contact
 - Hoe vaak zou contact nodig zijn om zo goed mogelijk tegemoet te kunnen komen in de zorgvragen van leerlingen?

- communicatievorm (mail/magister etc.)

- Welke vorm van communicatie ervaart u als het meest efficiënt? Waarom?

- inhoud (praktisch / begrijpelijk)
 - Zijn er dingen die u mist op het handelingsplan zoals het er nu uit ziet?

 - Hoe zou het handelingsplan kunnen verbeteren zodat het meer praktisch wordt voor de lespraktijk?
 - Apart onderdeel voor gewenste acties voor docent

Afsluiting

Algemene Gegevens:

- Naam / leeftijd / vak

Verleden:

- achtergrond / studie

Werkverleden:

- periode werkzaam in onderwijs
- periode werkzaam op huidige school